

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsey

Dağıtım Genel

8 Şubat 2005

Orijinal Dili: İngilizce

İnsan Hakları Komisyonu

61. Oturum

Geçici Gündemin 17. Başlığı

İnsan Haklarının Teşvik Edilmesi ve Korunması

Kişisel Dokunulmazlık

Bağımsız Uzman Diane Orentlicher'in kişisel dokunulmazlık ile mücadeleyle ilgili prensipler hakkındaki güncel raporu

Ek

Kişisel dokunulmazlıkla mücadele yoluyla insan haklarının teşvik edilmesi ve korunmasına ilişkin güncellenmiş prensipler

---

· Rapor tüm muhatapların cevaplarının yanı sıra Kasım 2004'te uzmanların katılımıyla düzenlenen çalıştayın sonuçlarını da değerlendirmeye almak üzere teslim tarihinden daha sonra sunulmuştur.

KİŞİSEL DOKUNULMAZLIKLA MÜCADELEYE YOLUYLA İNSAN HAKLARININ TEŞVİK EDİLİP KORUNMASINA İLİŞKİN GÜNCEL PRENSİPLERİN ÖZET TABLOSU

Giriş

Tanımlar

I. KİŞİSEL DOKUNULMAZLIKLA MÜCADELE: GENEL YÜKÜMLÜLÜKLER

1. Prensip. Kişisel Dokunulmazlıkla mücadelede etkili tedbirler almak konusunda Ülkelerin üzerine düşen genel yükümlülükler

II. BİLME HAKKI

A. Genel Prensipler

2. Prensip. Gerçeğe ulaşma hakkı
3. Prensip. Belleğin korunması görevi
4. Prensip. Mağdurun bilme hakkı
5. Prensip. Bilme hakkının etkin kılınması için verilen garantiler

B. Soruşturma Komisyonları

6. Prensip. Gerçeklik komisyonlarının oluşturulması ve rolü
7. Prensip. Bağımsızlık, tarafsızlık ve kendi kendine yeterliliğin garanti edilmesi
8. Prensip. Bir komisyonun referans terimlerinin tanımlanması
9. Prensip. Suçun faillerine verilecek garantiler
10. Prensip. Kendi adlarına ifade veren mağdur ve tanıklara verilecek garantiler
11. Prensip. Komisyonlar için yeterli kaynaklar
12. Prensip. Komisyonların tavsiye verici nitelikteki işlevleri
13. Prensip. Komisyon raporlarının duyurulması

C. Hak ihlallerine tanıklık eden arşivlerin korunması ve bunlara ulaşılması

14. Prensip. Arşivlerin korunmasına ilişkin alınan önlemler
15. Prensip. Arşivlere erişimi kolaylaştırmak için alınacak önlemler

16. Prensip. Arşiv daireleri ve mahkemeler ile yargı dışı soruşturma komisyonları arasında işbirliği
17. Prensip. İsimleri içeren arşivlerle ilgili özel önlemler
18. Prensip. Demokrasi ve/veya barışın restorasyonu ya da bunlara geçişle ilgili özel önlemler

III. ADALET HAKKI

A. Genel Prensipler

19. Prensip. Adaletin işleyişiyle ilgili ülkelere düşen görevler

B. Ulusal, yabancı ve uluslararası mahkemeler arasında adli yargının paylaşılması

20. Prensip. Uluslararası ceza mahkemelerinin yargılama yetki alanları
21. Prensip. Evrensel ve uluslararası yargılama yetki alanlarına ilişkin uluslararası yasama prensiplerinin etkinliğini arttırmak üzere alınacak önlemler

C. Kişisel dokunulmazlıkla mücadelenin mazur kıldığı yasal düzenlemelerle ilgili kısıtlamalar

22. Prensip. Sınırlayıcı tedbirlerin yapısı
23. Prensip. Yönergelerdeki kısıtlamalar
24. Prensip. Genel afa ilgili kısıtlamalar ve diğer tedbirler
25. Prensip. Sığınma hakkıyla ilgili kısıtlamalar
26. Prensip. Suçluların iadesiyle ilgili kısıtlamalar/*non bis in idem*
27. Prensip. İtaat etme, üstlerine karşı sorumluluk ve resmi statüyle ilgili mazeretler hakkındaki kısıtlamalar
28. Prensip. İfşa etme ya da pişmanlıkla ilgili yasamanın etkilerine ilişkin kısıtlamalar
29. Prensip. Askeri mahkemelerin yargılamasına ilişkin kısıtlamalar
30. Prensip. Yargıçların azledilemezliğine ilişkin kısıtlamalar

IV. TAZMİNAT HAKKI/İHLALLERİN TEKRAR ETMEYECEĞİNE İLİŞKİN VERİLEN GARANTİLER

A. Tazminat hakkı

31. Prensip. Tazminat hakkı tanıma zorunluluğundan doğan hak ve ödevler
32. Prensip. Tazminat süreçleri

33. Prensip. Tazminat süreçlerinin kamuoyuna anlatılması

34. Prensip. Tazminat hakkının kapsamı

B. İhlallerin tekrar etmeyeceğine ilişkin verilen garantiler

35. Prensip. Genel prensipler

36. Prensip. Devlet kurumlarında yapılacak reformlar

37. Prensip. Paralı askerlik birimlerinin lağvedilmesi/çocukların terhis edilmesi ve topluma yeniden kazandırılması

38. Prensip. Kişisel dokunulmazlığa katkı sağlayan yasa ve kurumlarda reformlar

KİŞİSEL DOKUNULMAZLIKLA MÜCADELE YOLUYLA İNSAN HAKLARININ KORUNMASI VE TEŞVİK EDİLMESİNİ AMAÇLAYAN PRENSİPLER

İnsan haklarının ihmal edilmesi ve hor görülmesinin insanoğlunun vicdanında büyük yaralar açan barbarca eylemlerle sonuçlandığını vurgulayan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Önsözünün yeniden *hatırlanması*;

Bu türden ihlallerin her an yeniden meydana gelebileceğinin *ayırında olmak*;

Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin 56. Maddesi uyarınca üye ülkelerin birlikte ve ayrı ayrı hareket ederek 55. maddede belirtilen ve insan haklarına yönelik evrensel saygıya ve onun koruyup gözetilmesine ilişkin hedeflerin gerçekleştirilmesi yönünde etkili bir uluslararası işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin taahhütlerinin *teyit edilmesi*;

Uluslararası yasalar uyarınca insan haklarına saygı duymayı ve onu korumayı garanti eden her devletin görevinin kişisel dokunulmazlıkla mücadele için en etkili tedbirleri almak olduğunun *tespit edilmesi*;

Adalet ihtiyacının etkin bir şekilde tatmin edilmemesi durumunda herhangi bir adalet ya da uzlaşma ihtimalinin söz konusu olamayacağının *bilincinde olunması*;

Uzlaşmanın çok önemli bir ögesi olabilen affediliciliğin, ki şu ana kadar kişisel bir eylem olagelmıştır, mağdur ya da mağdurların mirasçıları tarafından ihlalin faillerinin bilinmesi ve bu kişilerin ise işledikleri faalin ayırında olmaları amacıyla *kullanılması*;

İnsan Hakları Dünya Konferansı'nın (Haziran 1983) insan hakları ihlallerini gerçekleştiren faillerin kişisel dokunulmazlıkları hakkındaki endişelerini dile getirip İnsan Hakları Komisyonu'nu bu konuyla ilgili geniş soruşturmalar yürütmesi için teşvik ettiği Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı'nın II. Bölümü'nün 91. paragrafında belirtilen tavsiyelerin *hatırlanmasını*;

Buradan hareketle de, şiddet mağdurlarının lehine ortaklaşa hareket etmek, bilgi edinme hakkını gözetmek ve gerçek, adalet ve tazminat haklarını korumak üzere ulusal ve uluslararası

tedbirlerin alınmasına -ki bunlar olmadan kişisel dokunulmazlığın tehlikeli etkilerine karşı herhangi bir etkili çözüm getirilemez- *ikna olunması*;

Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı uyarınca devletlerin kişisel dokunulmazlıkla mücadelede etkili tedbirler geliştirmeleri doğrultusunda rehberlik etmek üzere aşağıdaki prensipler belirlenmiştir:

Tanımlar

A. Kişisel Dokunulmazlık

“Kişisel Dokunulmazlık” suçlanma, tutuklanma, mahkeme edilme ve eğer suçlu bulunurlarsa uygun bir cezaya çarptırılma ve mağdurlarının kayıplarını tazmin etme zorunda kalmayan insan hakları ihlallerinden sorumlu faillerin hesap vermelerinin -cezai, idari, medeni ya da inzibati yargı süreçlerinin herhangi birinde- imkânsız olması durumunu ifade eder.

B. Uluslararası yasalar nezdinde ciddi suçlar

Bu prensiplerde de geçen "uluslararası yasalar nezdinde ciddi suçlar" deyimini 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile 1977'deki Ek Protokol ile belirlenen çok ciddi ihlalleri ve uluslararası yasalar nezdinde suç olarak görülen uluslararası insan haklarına ilişkin diğer ihlal ve suçları, soykırımı, insanlığa karşı işlenmiş suçları ve işkence, gözaltında kaybolma, yargısız infaz ve kölelik gibi uluslararası yasaların ve insan hakları belgelerinin devletlerden cezalandırmasını talep ettiği diğer uluslararası insan hakları ihlallerini belirtir.

C. Demokrasi ve/veya barışın restorasyonu ya da bunlara geçiş

Prensiplerde de kullanıldığı şekliyle bu ifade, silahlı bir çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan demokrasiye ya da barış görüşmelerine yönelik bir ulusal girişim çerçevesinde, hangi şekilde olursa olsun ilgili tarafların ya da aktörlerin kişisel dokunulmazlığa ve insan hakları ihlallerinin tekrar etmesine karşı tedbirler almak konusunda uzlaşmaya vardıkları durumları anlatır.

D. Gerçeklik komisyonları

Prensiplerde de kullanıldığı şekliyle gerçeklik komisyonları ifadesi genellikle yıllar boyunca tekrar eden insan hakları ya da insanlık yasaları ihlallerini araştıran resmi, geçici, yargı-dışı oluşumları anlatır.

E. Arşivler

Prensiplerde de kullanıldığı şekliyle, “arşivler” ifadesi insan hakları ve insanlık yasaları ihlallerine ilişkin değişik kaynaklardan toplanan belgeleri anlatır ki bu kaynaklar şunlardır: a) başta insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesinde çok önemli rolleri olanlar olmak üzere devlet kurumları; b) polis karakolları gibi insan hakları ihlallerinin bir parçası olan yerel kurumlar; c) savcılık ve mahkemeler gibi insan haklarının korunması girişimlerinin bir parçası olan devlet kurumları ve d) gerçeklik komisyonları ve diğer araştırma birimleri tarafından toplanan bilgiler.

I. KİŞİSEL DOKUNULMAZLIKLA MÜCADELE: GENEL YÜKÜMLÜLÜKLER

1. Prensip: Devletlerin kişisel dokunulmazlıkla mücadele yönünde etkin adımlar atması için genel yükümlülükler

Kişisel dokunulmazlık devletlerin ihlalleri soruşturmadaki yükümlüklerini yerine getirmekte; cezai sorumluluğu olduğundan şüphelenilenlerin suçlanıp, mahkemeye çıkarılıp hakkıyla cezalandırılmalarını teminat altına alacak şekilde adalet sisteminin devreye girmesini sağlayacak tedbirleri almakta; mağdurların en uygun çözüm yollarına kavuşmalarını ve çektikleri acıların karşılığında uygun tazminatları almalarını temin etmekte; ihlallerle ilgili gerçekleri bilme hakkını taahhüt altına almakta ve ihlallerin tekrarını önlemek üzere gerekli tedbirleri uygulamakta yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır

II. BİLME HAKKI

A. Genel Prensipler

2. Prensip: Gerçeği bilme hakkı

Herkesin çok ciddi ve insanlık dışı suçlarla ilgili geçmişteki olaylar ve kitlesel ya da sistematik ihlaller yoluyla bu türden suçların işlenmesine zemin hazırlayan çevresel şartlar ve nendeler hakkında bilgi sahibi olma hakkına sahiptir. Bilme hakkının layığıyla hayata geçirilmesi ihlallerin tekrar etmesini önlemenin önemli unsurlarındandır.

3. Prensip: Belleğin korunması görevi

Zulüm ve baskıyla yaşamış insanlar için bu bilgiler kişisel tarihlerinin bir parçasıdır ve devletlerin görevi ise insan hakları ve insanlık yasalarına ilişkin ihlallere ait delil ve belgeleri arşivlemek ve bu bilgileri ilişkin bilgileri kamuoyuyla paylaşmak üzere en uygun ve elverişli tedbirleri almaktır. Bu türden tedbirler kolektif hafızanın tamamen ortadan kalkmasını ve özellikle de revizyonist ve inkarcı eğilimlerin gelişmesini önlemek gibi amaçlar taşımalıdır.

4. Prensip: Mağdurların bilme hakkı

Herhangi bir yasal takibattan bağımsız olarak, mağdurlar ve aileleri ihlallerin meydana geldiği şartlara ve ölüm ya da kaybolma durumlarında ise mağdurların kaderine ilişkin tüm gerçeği bilme hakkına sahiptirler.

5. Prensip: Bilme hakkını hayata geçirmeyi taahhüt etmek

Devletler aralarında yargının bağımsız ve etkin bir şekilde işlemlerini taahhüt altına alacak tedbirlerinin de bulunacağı şekilde bilme hakkını uygulamaya sokmak üzere en uygun adımları atmaktan kaçınmamalıdır. Bunu taahhüt altına alacak uygun tedbirler yargı sürecinin tamamlayıcısı niteliğinde olan yargı dışı süreçleri de içerebilir. Kitlesele veya sistematik bir şekilde işlenmiş acımasız ve insanlık dışı cinayetlere maruz kalmış olan toplumlar bu ihlalleri çevreleyen gerçekleri ve şartları ortaya çıkaracak bir gerçeklik komisyonu ya da daha başka soruşturma komisyonlarının oluşturulmasından özellikle büyük faydalar sağlayabilirler ve böylece hem gerçek tüm çıplaklığıyla ortaya serilmiş ve hem de delillerin karartılması önlenmiş olur. Bir devlet, bu türden bir organ meydana getirip getirmemesinden bağımsız olarak, insan hakları ve insanlık yasalarının ihlallerine ilişkin arşivlerin korunmasını ve bunlara erişimi taahhüt altına almalıdır.

B. Soruşturma Komisyonları

6. Prensip: Gerçeklik komisyonlarının kurulması ve rolü

Bir gerçeklik komisyonu kurulmasına ilişkin kararlar, dayanak alacağı referans noktalarının belirlenmesi ve muhteviyatının şekillendirilmesi mümkün olan en iyi biçimde başta mağdurların ve hayatta kalanların bakış açılarının göz önünde bulundurulacağı çok geniş kamuoyu müzakerelerine dayandırılmalıdır. Kadın ve erkeklerin bu müzakerelerde eşit bir şekilde dâhil olmasını taahhüt altına almak üzere özel çaba sarf edilmelidir. Mağdurların ve ailelerinin itibarlarının korunup gözetilmesi açısından, gerçeklik komisyonlarınca yürütülen soruşturmalar gerçeğin bu kısmının daha önce görmezden gelinip inkâr edildiği düşüncesinin üzerinde özellikle durmalıdır.

7. Prensip: Bağımsızlık, tarafsızlık ve kendi kendine yeterliliğin taahhüt altına alınması

Aralarında gerçeklik komisyonlarının da yer aldığı soruşturma komisyonları bağımsızlıklarının, tarafsızlıklarının ve kendi kendine yeterliliklerinin taahhüt altına alındığı prosedürler yoluyla meydana getirilmelidir. Uluslararası nitelikteki komisyonları da bünyesinde barındıran soruşturma komisyonları aşağıdaki temel kriterleri benimsemelidir:

- a) Kamuoyuna başta insan hakları ve insanlık yasaları alanlarındaki uzmanlıkları olmak üzere üyelerinin tarafsızlık ve yeterliliklerinin açık bir şekilde izah edilmesini

sağlayacak kriterlerle uyumlu olacak şekilde kurulmalıdırlar. Aynı zamanda, görevlerini yerine getirmelerini ve adil, tarafsız ve bağımsız kararlar almalarını imkânsızlaştıran mesleki yetersizlik veya kusurlu davranışlar gibi durumlar haricinde, görev süreleri boyunca üyelerinin azledilmezliğini garanti eden bağımsız yapılara sahip olmalıdırlar.

- b) Komisyon üyeleri başta komisyonların raporlarında belirtilen fikirler ya da gerçeklerden hareketle haklarında açılan sivil ya da cezai davalar ya da herhangi bir karalama kampanyası bağlamında olmak üzere, görevleri boyunca karşılaştıkları tüm durumlara karşı gerekli olan dokunulmazlık ve imtiyazlardan yararlanabilmelidirler.
- c) Üyeliklerin belirlenmesi aşamasında kadınların yanı sıra özellikle insan hakları ihlallerine maruz kalan diğer uygun grupların da eşit bir şekilde temsil edilmesine özellikle önem verilmelidir.

8. Prensipten Bir komisyonun referans terimlerinin tanımlanması

Yargılama sürecinde çatışmaların yaşanmasını önlemek üzere komisyonların referans alacağı terimler açıklıkla tanımlanmalı ve soruşturma komisyonlarının sivil, idari ya da cezai mahkemelerin yerini almak üzere meydana getirilmediği prensibi daima göz önünde bulundurulmalıdır. Yargılama ve bir cezaya çarptırma ehliyetine sahip olan ceza mahkemeleri kendi başlarına bireysel cezai sorumluluğu tespit edecek yargılama yetkisine sahiptir. 12 ve 13. prensiplerde ortaya konulan yol gösterici prensiplere ek olarak soruşturma komisyonlarının başvuracağı referans terimleri aşağıdaki şartları içermeli ya da yansıtmalıdır:

- a) Komisyonun referans terimleri şu konulardaki haklarını pekiştirebilmelidir: 10. (a) prensibin terimlerine birebir uygun olarak yasa koyucu yetkililerin yardımına başvurmak ve eğer gerekirse şahitlik yapmaları için onları davet etmek; soruşturmanın kapsadığı her yeri rahatlıkla inceleyebilmek ve /veya ilgili belgelerin kendilerine ulaştırılmasını talep edebilmek;
- b) Eğer komisyonun soruşturma kapsamındaki bir kişinin hayatı, sağlığı ya da güvenliğinin tehlike altında olduğuna ya da ispata yönelik bir unsurun kaybedilmesi riski bulunduğu inanmak için bir nedeni varsa, bu türden acil durumlarda mahkeme

kararı çıkartabilir ya da benzeri bir tehdit ya da riski sona erdirmek üzere en uygun tedbirleri alabilir;

- c) Soruşturma komisyonlarınca yürütülen incelemeler ister doğrudan emir vererek ya da bizzat eyleme katılarak suçun faillerinden ya da suç ortaklarından biri olsunlar isterse de devlet memuru ya da devletle herhangi bir bağlantısı olan yarı resmi oluşumlar ya da özel silahlı birliklerin bir üyesi olsunlar, insan hakları ve/veya insanlık yasaları ihlalleriyle ilgisi olduğu düşünülen herkesi kapsayacak nitelikte olmalıdır. Soruşturma komisyonları ayrıca insan hakları ve insanlık yasalarının ihlaline zemin hazırlayan ve kolaylaştıran diğer aktörlerin rolleri üzerinde de durmalıdır.
- a) Soruşturma komisyonları insan hakları ve insanlık yasalarına yönelik her türden ihlali göz önünde bulunduracak yargılama yetkisine de sahip olmalıdır. Soruşturmaları başta kadınlar ve diğer hassas toplumsal gruplara yönelik temel hak ihlalleri olmak üzere uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi insan hakları ihlalleri olarak görülen ihlaller üzerinde odaklanmalıdır.
- d) Soruşturma komisyonları adaletin işleyebilmesinde daha sonra kullanılmak üzere delilleri muhafaza edip korumak için çaba göstermelidir.
- e) Soruşturma komisyonlarının referans terimleri komisyonların arşivlerinin korunmasının ne kadar önemli olduğu üzerinde de özenle durmalıdır. Çalışmalarına başlamadan hemen önce komisyonlar bir yandan kamuoyunun arşivlerine ulaşımını kolaylaştırırken bir yandan da çok gizli belgelerin sızmasını önlemenin yollarını arayarak yararlanacakları belgelere ulaşmalarını düzenleyecek şartları açık bir şekilde ortaya koymalıdır.

9. Prensipten: Faillere verilecek taahhütler

Bir komisyon raporunda failleri belirlemeden önce ilgili kişilere aşağıdaki taahhütleri mutlaka sunmalıdır:

- a) Adlarını kamuoyuna açıklamadan önce komisyon failler hakkındaki bilgilerin kesinlikle doğru olduğuna emin olmaya çalışmalıdır; b) soruşturma yürütülürken komisyonca kurulan bir oturumda ya da komisyon raporlarına dâhil edilip cevaplandırılmayı hak edecek önemde

bir belgenin komisyona sunulması yoluyla söz konusu failler gerçeği kendi cephelerinden açıklama şansına sahip olabilmelidirler.

10. Prensipten Kendi adlarına tanıklık eden mağdur ve şahitlere sunulan güvenceler

Komisyona bilgi veren mağdurların ve tanıkların güvenliğini, fiziksel ve psikolojik sağlığını ve gerektiğinde de mahremiyetini korumak üzere en etkin tedbirler alınmalıdır.

- a) Kendi adlarına şahitlik eden mağdur ve tanıklar komisyonun önüne ifade vermeye ancak ve ancak gönüllü olmaları durumunda çağırılabilirler;
- b) Sosyal hizmetlerde ve/veya sağlık sektöründe çalışanlar, başta cinsel taciz vakaları olmak üzere, ifadeleri esnasında ve sonrasında mağdurlara tercihen kendi dillerinde olmak üzere yardım etmek üzere görevlendirilmelidirler.
- c) Bu ifadelerin alınmasında ortaya çıkabilecek tüm masraflar devletler tarafından karşılanmalıdır;
- d) Kimliğinin gizli kalacağı güvencesiyle ifade veren bir tanığın kimliğini ifşa edebilecek bilgiler titizlikle korunmalıdır. İfade veren mağdurlar ve diğer tanıklar komisyona verdikleri bilgilerin nasıl muhafaza edileceğine ilişkin detaylı bir şekilde bilgilendirilmelidirler. Başta cinsel taciz vakaları olmak üzere, kimliğini ifşa etmeden komisyona ifade verme talepleri çok ciddi bir incelemeye tabi tutulmalıdır ve komisyon gerekli görürse bilginin kanıtlarla desteklenmesine izin vererek uygun vakalarda kişilerin kimliğinin gizli kalmasına imkân tanınmalıdır.

11. Prensipten Komisyonlar için gerekli kaynaklar

Komisyonlar aşağıdaki kaynaklara sahip olmalıdır:

- a) Bağımsız yapılarından asla şüpheye düşülmemesini güvence altına alacak şeffaf bir bütçe
- b) Saygınlıklarından asla şüpheye düşülmemesini güvence altına alacak yeterli malzeme ve insan kaynakları.

12.Prensip: Komisyonların tavsiye edici işlevleri

Komisyonların referans terimleri kişisel dokunulmazlıkla mücadelede kullanılacak yasal ve diğer girişimleri ilgilendirecek şekilde nihai raporundaki tavsiye kararlarına dâhil edeceği kimi hükümlere sahip olmalıdır. Referans terimleri komisyonun, tavsiyeleri de dâhil olmak üzere, çalışmalarına kadınların deneyimlerini dâhil etmesini güvence altına almalıdır. Bir soruşturma komisyonu oluştururken Hükümet komisyonun tavsiyelerine gerekli önemi ve ilgiyi göstermelidir.

13. Prensip: Komisyonun raporlarının kamuoyuyla paylaşılması

Güvenlik sebepleriyle ya da tanıklar ve komisyon üyeleri üzerindeki baskıyı önlemek amacıyla komisyonun referans terimleri soruşturmanın bazı kısımlarının gizli kalmasını şart koşabilir. Diğer yandan, komisyonun nihai raporu tamamen kamuoyunu açıklanabilir ve mümkün olan en geniş şekilde duyurabilir.

C. İhlallere tanıklık eden arşivlere erişim ve bunların korunması

14. Prensip: Arşivlerin korunmasına yönelik alınacak tedbirler

Bilme hakkı doğal olarak arşivlerin korunması anlamını taşır. Teknik tedbirler ve cezalar arşivlerin herhangi bir şekilde ortadan kaldırılması, yok edilmesi, saklanması ya da tahrif edilmesini önlemeye dönük olmalıdır, özellikle de bu suçların insan hakları ve/veya insanlık yasalarının ihlallerinden sorumlu olanlara kişisel dokunulmazlık sağlamak amacıyla işlenmesi durumunda.

15. Prensip: Arşivlere erişimi kolaylaştırmak için alınacak tedbirler

Mağdurların ve akrabalarının hak iddia edebilmelerini sağlayabilmek için arşivlere erişim kolaylaştırılmalıdır. Gerektiğinde ve mümkün olduğunca suçlanan kişilerin savunmalarında yararlanabilmeleri için de arşivlere erişim kolaylaştırılmalıdır. Mağdurların ve diğer bireylerin mahremiyetini ve güvenliğini korumak amacıyla mantıklı erişim sınırlamalarına tabii tutulan arşivlere tarihi araştırmalar vesilesiyle de erişim kolaylaştırılmalıdır. Hükümetlerin resmi gereksinimleri sansür amaçlı gerekçeler olarak kullanılmamalıdır.

16. Prensip: Arşiv daireleri ile mahkemeler ve yargı-dışı soruşturma komisyonları arasındaki koordinasyon

Mahkemeler ve yargı-dışı komisyonların yanı sıra onlara rapor hazırlayan araştırmacılar da ilgili arşivlere erişim hakkına sahip olmalıdır. Mağdurlara ve diğer tanıklara ifadeleri öncesinde tanınan bir hak niteliğinde olmak üzere, belli başlı kimi bilgilerin gizliliğini güvence altına alan bu ilke mahremiyet kaygılarına saygı gösterecek şekilde düzenlenmeli ve uygulanmalıdır. Kısıtlamaların yasalarla düzenlendiği istisnai durumlar dışında ulusal güvenlik bahanesiyle arşivlere erişim reddedilemez; aksi durumlarda, hükümetler kısıtlamaların demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin çıkarlarını korumak için gerekli olduğunu ispat edebilmeli ve arşivlere erişimin engellenmesi kararı bağımsız yargının denetim ve incelemesine açık tutulmalıdır.

17. Prensip: İsimler içeren arşivlerle ilgili özel tedbirler

- a) Bu prensibin amaçları doğrultusunda isimleri içeren arşivler doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili oldukları kişilerin tespit edilmesini mümkün kılan bilgiler içeren arşivler olarak görülmelidir;
- b) Herkes eğer devlet arşivlerinde isimleri varsa bunu bilme ve yasanın onlara verdiği erişim hakkı sayesinde cevap haklarından yararlanarak kendilerini ilgilendiren bilginin doğruluğunu ve geçerliliğini tartışma hakkına sahip olmalıdır. Tartışmaya aılan belge içerisinde doğruluğunu tartışmaya aılan belgeye bir göndermede bulunmalıdır ve ilkinin talep edilmesi halinde her ikisi birden sunulabilinmelidir. Soruşturma komisyonlarının dosyalarına erişim 8. (f) ve 10. (d) prensipler uyarınca kendi adlarına ifade veren mağdurların ve diğer tanıkların gizliliğe ilişkin yasal beklentileriyle aralarında bir denge kurulacak şekilde düzenlenmelidir.

18. Prensip: Demokrasi ve/veya barışın restorasyonu ya da bunlara geçiş ile ilgili tedbirler

- a) Her arşivin özel olarak oluşturulmuş bir birimin sorumluluğu altında korunmasını sağlayacak tedbirler alınmalıdır;
- b) Depolanmış arşivlerin envanteri çıkarılıp değerlendirilmesi yapılırken işkence gibi çok ciddi insan hakları ve insanlık yasaları ihlallerinin yaşandığı toplama kampları ve diğer yerlerle ilgili arşivlere çok daha büyük bir özen gösterilmelidir; özellikle de bu türden yerlerin varlığının resmi olarak tanınmadığı durumlarda;

- c) Tarafsız ülkeler gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla arşivlerin aktarılması ya da iade edilmesi konularında işbirliği yapmaya razı olmalıdırlar.

III. ADALET HAKKI

A. Genel Prensipler

19. Prensiptir: Adaletin işleme bakımından devletlerin üzerine düşen görevler

Devletler insan hakları ve insanlık yasalarının ihlaline ilişkin kapsamlı, ivedi, tarafsız ve bağımsız soruşturmalar yürütmeli ve uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçlar işlemekten sorumlu olanların suçlanıp, yargılanıp layıkıyla cezalandırılmasını güvence altına alacak en uygun tedbirleri almakla yükümlü olmalıdırlar. Her ne kadar yalan ifadeleri yargılama ve suçlama kararı tamamen devletlerin yetki alanında olsa da, mağdurlar, aileleri ve mirasçıları başta ceza yasaları bu türden prosedürlere olanak tanıyan ülkelerde olmak üzere özel adli kovuşturmalar yürüten bireyler sıfatıyla gerek bireysel düzeyde gerekse de kitlesel olarak dava açma hakkını bulabilmelidir. Devletler haksızlığa uğramış olanlara ve yasal bir ilişkisi ve ilgisi bulunan herkese veya sivil toplum örgütlerine yargılama sürecine katılım hakkı sunmalıdır.

B. Yargılamanın Ulusal, Yabancı ve Uluslararası Mahkemeler Arasında Paylaştırılması

20. Prensiptir: Uluslararası ceza davalarının görülmesi

Uluslararası yasalar nezdinde işlenen çok ciddi suçları yargılamada ilk sorumluluğun devletlere ait olduğu kuralı halen geçerliliğini korumaktadır. Statüleriyle uyumlu bir şekilde uluslararası ceza mahkemeleri, yerel mahkemelerin bağımsız ve tarafsız bir yargılamayı teminat altına alamadığı veya etkili soruşturma veya kovuşturmalar yürütmekte gerekli maddi olanaklardan yoksun olduğu ya da yeterli isteği göstermediği durumlarda eşzamanlı yargılamalar icra edebilir. Devletler uluslararası ceza mahkemeleri nezdinde yasal yükümlülüklerini harfiyen yerine getireceklerini taahhüt etmelidirler; özellikle de Roma Uluslararası Ceza Mahkemeleri Statüsü'ne ya da diğer bağlayıcı anlaşmalara taraf olan devletler yükümlülüklerini yerine getirmek üzere gerektiğinde yerel yasaların yeniden düzenlemesini sağlamalı ve şüphelilerin tespit edilip tutuklamasında ve delillerin paylaşımında işbirliğine gitmelidir.

21. PrensiP: Evrensel ve uluslararası yargılamayı ilgilendiren uluslararası yasal prensiplerin güçlendirilmesine yönelik tedbirler

Devletler, aralarında yerel yasaların değiştirilmesi ve düzenlenmesinin de yer aldığı, geleneklerle anlaşmaların uygulanabilir prensipleriyle uyumlu bir şekilde uluslararası yasalar nezdinde işlenmiş çok ciddi suçlara yönelik evrensel yargılamalar yapabilecek mahkemeler kurabilmeleri için çok gerekli olan etkin tedbirleri almalıdırlar. Devletler suçluyu uluslararası bir mahkemenin önüne çıkması için iade etmemeleri halinde, uluslararası yasalar nezdinde yaşanan çok ciddi insanlık suçlarında bireysel sorumlulukları olduklarına ilişkin elle tutulur deliller olan kişilere karşı yasal takibat başlatmak konusunda üzerlerine düşen tüm kanuni yükümlülükleri tam anlamıyla yerine getirecekleri taahhüdünde bulunmalıdırlar.

C. Kişisel Dokunulmazlıkla Mücadele Girişimlerinin Mazur Gösterdiği Yasalara İlişkin Kısıtlamalar

22. PrensiP: Kısıtlayıcı tedbirlerin yapısı

Devletler zaman aşımı, genel af, sığınma hakkı, sınır dışı edilmeyi reddetme, üstlere itaat, resmi dokunulmazlıklar, pişmanlık, askeri mahkemelerde yargılama ve hâkimlerin azledilememesi gibi kişisel dokunulmazlığa katkıda bulunup teşvik eden yasaların suistimal edildiği durumlara karşı özel önlemler almalı ve geliştirmelidir.

23. PrensiP: Zaman aşımıyla ilgili kısıtlamalar

Ceza davalarında, sonradan herhangi bir etkili çözümü olmayacağı için, bir suçlamanın ya da cezanın zaman aşımına uğramasına izin verilmemelidir. Zaman aşımı doğaları gereği her zaman baki kalan uluslararası yasalar nezdindeki suçlara uygulanmamalıdır. Uygulanması halinde ise, uğradıkları mağduriyet için tazminat peşinde olan mağdurlar tarafından açılan medeni ya da idari davalarda etkili olmamalıdır.

24. PrensiP: Genel afa ilgili kısıtlamalar ve diğer tedbirler

Bir barış anlaşmasına fırsat tanıyacağı ya da ulusal barış ve uzlaşmayı güçlendirecek ortamı hazırlayacağı beklendiği durumlarda bile genel afa ilgili diğer tedbirlerin aşağıdaki kısıtlamalar içinde tutulması daha doğrudur:

- a) Devletlerin 19. prensibin getirdiği yükümlülükleri yerine getirmek zorunda oldukları ya da faillerin ilgili devletin sınırları dışındaki bir mahkemede yargılanmaları -

uluslararası ya da ulusal- halleri dışında uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçlar işleyen kişiler bu türden tedbirlerden yararlandırılmamalıdır;

- b) Genel afı ilgili diğer tedbirler 31-34. prensiplerde de değinilen ve mağdurun tazminat hakkını taahhüt eden unsurlarla çelişmemeli ve bilme hakkına zarar vermemelidir;
- c) Şu ana kadar suçluluğun kabulü olarak değerlendirilmiş olsa bile, genel af görüş ve düşüncelerini barışçıl yollara ifade etme haklarını kullanmalarından kaynaklanan eylemleri yüzünden suçlanan ya da cezaya çarptırılan bireyler için söz konusu olamaz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 18 ile 20. maddeleri ile Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi tarafından taahhüt altına alınan bu yasal haklarını nadiren kullanmış olsalar da, yasalar onları hedef alan herhangi bir adli ya da diğer türden kararı hükümsüz ve yersiz addetmelidir; mahkûmiyetleri hiçbir şart koşulmaksızın ve gecikmeksizin sona erdirilmelidir;
- d) C bendinde belirtilen dışında herhangi bir suçtan dolayı mahkûm edilen ve genel af kapsamı içine dâhil edilen herkes bunu reddetme ve yeniden yargılanmayı talep etme hakkına sahiptir; özellikle de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 10 ile 11. maddeleri ile Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi tarafından taahhüt altına alınan adil bir yargılamadan faydalanamamaları ya da işkence veya diğer insanlık dışı ve aşağılayıcı sorgulamalara maruz kalmaları sonucunda verdikleri ifade neticesinde mahkûm edilmeleri halinde.

25. Prensip: Sığınma hakkıyla ilgili kısıtlamalar

14 Aralık 1967'de Genel Kurul tarafından benimsenen Bölgesel Sığınma Deklarasyonu'nun 1. maddesinin 2. paragrafı ve 28 Temmuz 1951 tarihli Göçmenlerin Durumu ile ilgili Sözleşmenin 1F maddesi uyarınca devletler uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçlar işlediklerine inanmak için yeterince ve çok sağlam nedenler olan kişilere, diplomatik sığınma hakkı da dâhil olmak üzere, bu türden koruyucu statüler sağlamamalıdır.

26. Prensip: Suçluların iadesi ile ilgili kısıtlamlar

- a) Uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçlar işleyen kişiler suçluların iadesi anlaşmalarından kaçabilmek üzere genellikle siyasi suçlarla ilgili olan en uygun

yasalardan ya da ilgili ülkeler arasındaki lehlerindeki anlaşmalardan yararlanmanın yollarını ararlar. Öte yandan, talep edilen ülkede suçlu için idam cezası söz konusu ise özellikle de idam cezası karşıtı ülkeler suçluların iadesini genellikle reddetmektedirler. Şüphelinin işkence, gözaltında kaybolma ya da keyfi yargılama ya da idam gibi çok ciddi insan hakları ihlallerine maruz kalacağına inanmak için elde iyi nedenler varsa suçlunun iadesi yine reddedilebilir. Eğer suçlunun iadesi bu gibi sebeplere dayandırılarak reddedilirse istekte bulunan ülke suçlamada bulunabilmek üzere davayı yetkili mercilere devretmelidir;

- b) Bir kişinin daha önce uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suç olarak görülen bir durumla bağlantılı olarak yargılandığı gerçeği, eğer daha önceki yargılamalar adli sorumluluğu olduğu varsayılan kişinin korunmasını sağlamak ya da uluslararası yasalarca tanınan süreçlerin normalarıyla uyuşmayacak şekilde bu duruşmaları bağımsız ve tarafsızlıktan uzak bir şekilde yürütmek gibi amaçlar taşıması halinde bu kişinin tekrar yargılanmasını engellememelidir.

27. Prensip: İtaat, üstlere karşı sorumluluk ve resmi statüyle ilgili yargılamalardaki kısıtlamalar

- a) İhlallerden fiilen sorumlu kişinin ülkesinin ya da bir amirinin direktifleri doğrultusunda hareket ettiği gerçeği belli suçlardaki sorumluluklarından onu asla muaf tutmasa da, adaletin temel ilkeleriyle uyuşması şartıyla cezasında bazı hafifletici sebepler uygulanmasına zemin sağlayabilir;
- b) İhlallerin emirleri altındaki biri tarafından işlenmiş olması gerçeği, özellikle bazı suçlarda astlarının suç işlediğini ya da işlemek üzere olduğunu bilmelerini sağlayacak gerekli ortam mevcutsa ve bu suçu önlemek ya da cezalandırmak üzere yetkileri dahilinde gerekli tüm tedbirleri almamışlarsa söz konusu astın üstlerinin sorumluluğunu azaltmaz;
- c) Uluslararası yasalar nezdinde suç olarak görülen bir fiili işleyen kişinin resmi statüsü - Hükümetin başındaki kişi bile olsa- onu adli ya da diğer sorumluluklardan muaf tutmaz ve dahası cezasında herhangi bir indirimine gidilemez.

28. Prensip: Pişmanlık ve itiraf ile ilgili yasalastırmanın etkileriyle ilgili kısıtlamalar

Bir suçü işleyen kişinin itiraf ya da pişmanlıkla ilgili yasalardan yararlanmak üzere kendisinin ya da diğçerlerinin işlediğı suçları itiraf etmesi kendisini adli ya da diğçer sorumluluklardan asla muaf tutmamalıdır. İtiraf, sadece gerçeğın açığa çıkmasını teşvik etmek üzere cezada belli bir indirimle olanak tanınmalıdır. Yaptığı itiraflar neticesinde suçü işleyen kişi hakkında suçlamada bulunulduğunda, 25. Prensibin varlığına karşın, gerçeğın açığa çıkmasını hızlandırmak amacıyla itirafı yapan kişiye sığınma hakkı -mülteci konumunda olmamak üzere- taahhüt edilebilir.

29. Prensip: Askeri mahkemelerin yargılama yetkisiyle ilgili kısıtlamalar

Askeri mahkemelerin yargılama yetkisi sadece askeri personel tarafından işlenen askeri suçlarla kısıtlı tutulmalı ve sadece insan hakları ihlallerinin söz konusu olması halinde ya normal ulusal mahkemelerde ya da uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçların söz konusu olması halinde uluslararası mahkemelerde yargılama yapılmalıdır.

30. Prensip: Hâkimlerin azledilemezliğı ilkesiyle ilgili kısıtlamalar

Hâkimlerin bağımsızlığının en temel garantisi olan azledilemezlik hakkı yasama sistemiyle uyumlu bir şekilde atanan hâkimler söz konusu olduğunda koruyup gözetilmelidir. Aksi durumlarda, yasalara uygunsuz bir şekilde atanan ya da yasama güçlerini kimi ilişkileri neticesinde elde eden hâkimlerin görevlerine paralellik ilkesi doğrultusunda yasal olarak son verilebilir. Görevlerine yeniden iade edilmeyi talep eden hâkimlere, ihraç kararının yeniden gözden geçirilmesi için bağımsız ve tarafsız bir yönetim anlayışı sergileyip sergileyemeyeceklerini görmek üzere yeni bir şans tanınmalıdır.

IV. TAZMİNAT HAKKI / İHLALİN TEKRARLANMAYACAĞININ GÜVENCE ALTINA ALINMASI

A.Tazminat hakkı

31. Prensip: Tazminat yükümlülüğünden doğan haklar ve ödevler

Herhangi bir insan hakları ihlali mahkûm ya da yakınları arasında bir tazminat hakkı doğurur ve devletin konuyla ilgili olarak bir tazminat ödemesinin ve mağdurun fiili işleyen kişiden tazminat talep etmesinin yolunu açar.

32. Prensipten Tazminat prosedürleri

Tüm mağdurlar 23. Prensipte ortaya konulan kısıtlamalara tabii olan adli, medeni, idari ya da cezai duruşmalar üzerinden hızlı, etkili ve tatmin edici çözüm yollarına erişme hakkına sahip olmalıdır. Bu hakkı hayata geçirirken tehdit ve misilleme gibi unsurlar karşısında koruma altına alınmalıdırlar. Tazminat süreci aynı zamanda yasal ya da idari tedbirlere dayanan, ulusal ya da uluslararası kaynaklarca finansmanı sağlanan, bireyleri ve cemaatleri hedef alan programlar üzerinden de gerçekleştirilebilir. Mağdurlar ve sivil toplumun diğer aktörleri bu türden programların gerçekleştirilmesi ve tasarlanmasında çok anlamlı ve önemli bir rol oynayabilirler. Bu yolda atılan adımlar kadınların ve azınlıkların tazminat programlarını geliştirme, uygulama ve değerlendirmeye yönelik kamusal müzakerelere aktif olarak katılmalarını hedeflemelidir. Tazminat alma hakkını hayata geçirmek uluslararası ve bölgesel duruşmalara erişimi de beraberinde getirmelidir.

33. Prensipten Tazminat prosedürlerinin tanıtılması

Mağdurlara tazminat haklarını kullanma imkânı veren özel olarak geliştirilmiş prosedürler hem özel hem de devlete ait medya araçları tarafından mümkün olan en iyi şekilde duyurulmalıdır. Bilginin bu şekilde yayılması ve duyurulması girişimleri, başta çok sayıda mağdurun sığınma talebiyle göç etmek zorunda kaldığı ülkeleri hedef almak üzere, hem ülke içini hem de ülke dışını göz önünde bulundurmalıdır.

34. Prensipten Tazminat hakkının kapsamı

Tazminat hakkı mağdura acı çektiren her türden yaralanma ve zarar görme halini içermelidir; uluslararası yasaların öngördüğü şekilde zararın tazmin edilmesi, rehabilitasyonu ve tatmini gibi tedbirleri içermelidir. Gözaltında kaybolma vakalarında ise mağdurun ailesi mağdurun nerede olduğu ya da akıbeti hakkında kesin bir şekilde bilgilendirme hakkına sahiptir ve mağdurun ölmesi durumunda failin bulunması ya da mahkemeye çıkarılmasına bakılmaksızın bedeni teşhis edildikten hemen sonra ailesine teslim edilmelidir.

B. İhlallerin Tekrarlanmayacağını Güvence Altına Alınması

35. Prensipten Genel prensipler

Devletler mağdurların bir kez daha haklarının ihlal edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalmayacağını güvence altına almak durumundadır. Bunu gerçekleştirmek için Devletler yasalara duyulan saygıyı arttırmak, insan haklarına saygı duyma kültürünü güçlendirmek ve

bunun sürekliliğini sağlamak ve hükümet kurumlarına kamuoyunun duyduğu güveni yeniden tesis etmek ya da güçlendirmek üzere kurumsal reformlar ve gerekli tedbirleri hayata geçirmelidir. Kadınların ve azınlıkların kamu kurumlarında layıkıyla temsil edilmesi bu hedeflerin gerçekleşmesi yolunda son derece hayati öneme sahiptir. İhlallerin tekrar edilmesini engellemeyi hedefleyen kurumsal reformlar, mağdurların ve sivil toplumun diğer aktörlerinin de aralarında yer alacağı, kamuoyunun çok geniş katılımıyla düzenlenen müzakereler yoluyla geliştirilmelidir.

- a) Yasaların uygulanmasında kamu kurumlarının kararlı tutumu;
- b) İnsan hakları ve/veya insanlık yasalarının ihlaline katkı sağlayan ya da zemin hazırlayan yasaların lağvedilmesi ve aralarında demokratik kurumların ve süreçlerin güvence altına alınmasını temin eden tedbirlerin de yer aldığı insan haklarına ve insanlık yasalarına duyulan saygıyı teminat altına alacak yasal ve diğer tedbirlerin alınması;
- a) Askeri ve güvenlik güçlerinin ve haber alma birimlerinin sivillerce denetlenmesi ve paralı askerlik kurumlarının lağvedilmesi;
- b) Silahlı çatışmalara dâhil olmak zorunda kalan çocukların topluma tekrar kazandırılması

36. Prensip: Devlet kurumlarında reform

Devletler kamu kurumlarının yasalara duyulan saygıyı ve insan haklarının korunmasını güvence altına alacak şekilde organize edilmesini sağlamak üzere aralarında yasal ve idari reformların da yer aldığı tüm gerekli tedbirleri almalıdır. Devletler asgari müşterek olarak aşağıdaki tedbirleri uygulamaya sokmalıdır:

- a) Çok ciddi insan hakları ihlallerinden kişisel olarak sorumlu olan kamu çalışanları, özellikle de askeri, güvenlik, polis, haber alma ve adli birimlerde çalışanlar, Devlet kurumalarında çalışmaya devam etmemelidir. Bu şekilde işlerinden uzaklaştırılmaları yasal prosedürler ve ayrımcılık-karşıtı prensiplerle uyum içinde yürütülmelidir. Uluslararası yasalar nezdinde çok ciddi suçların işlenmesinde kişisel sorumluluğu

olduğu resmi olarak beyan edilen kişiler cezai ya da adli süreçler boyunca resmi görevlerinden uzaklaştırılmalıdırlar;

- b) Adalet sistemi ihmal edilmeden devletler uluslararası prosedürlerle uyumlu olacak şekilde mahkemelerin bağımsız, tarafsız ve etkili bir şekilde işlemesi için gerekli tüm tedbirleri mutlaka almalıdır. İhtar tezkeresi mutlaka yerine getirilmesi gereken bir hak olarak görülmelidir;
- c) Askeri ve güvenlik güçlerinin yanı sıra istihbarat birimlerinin de sivillerce denetimi teminat altına alınmalıdır ve gerekli görüldüğünde yeniden düzenlenmeleri ya da sil baştan tesis edilmelinin yolu açılmalıdır. Devletler, askeri ve güvenlik güçlerinin yanı sıra istihbarat birimlerinin de sivillerce denetlenmesini sağlayacak ve aralarında yasal denetleme birimlerin de yer alacağı etkili ve söz sahibi kurumlar oluşturmalıdırlar;
- d) Sivillerin şikâyet edebileceği süreçler oluşturulmalı ve etkin bir şekilde işlemesi garanti altına alınmalıdır;
- e) Başta askeri, güvenlik, polis, istihbarat ve adli birimlerde yer alanlar olmak üzere kamu çalışanları insan hakları ve uygun olan durumlarda da insanlık yasaları standartları ve bu standartların uygulanması konularında kapsamlı ve süre giden eğitimlere tabii tutulmalıdır.

37. PrensiP: Paralı askerlik birimlerinin lağvedilmesi/çocukların askerden terhis edilmesi ve topluma yeniden kazandırılması

Paralı ya da resmi olmayan silahlı gruplar derhal lağvedilmelidir. Başta ordu, polis, istihbarat ve güvenlik birimleriyle olmak üzere devletle olan ilişkileri ve bağlantıları tüm yönleriyle incelenmeli ve buradan elde edilecek bilgi de kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Devletler bu türden grupların üyelerinin topluma yeniden kazandırılmasını sağlamak üzere bir yeniden dönüşüm planı geliştirmelidir. Bu türden grupların kurulmasında ve gelişmesinde payı bulunan, özellikle maddi ya da lojistik destek anlamında, üçüncü ülkelerin işbirliğini sağlamak üzere gerekli tedbirler alınmalıdır.

Düşman tarafla savaşmak üzere askere alınan ya da kullanılan çocuklar terhis edilmeli veya evlerine yollanmalıdır. Gerekli görüldüğünde devletler bu çocukların fiziksel ve psikolojik açıdan toparlanmaları ve sosyal entegrasyonları için gerekli destek ve yardımı sağlamalıdır.

38. PrensiP: Kişisel dokunulmazlığa katkıda bulunan yasa ve kurumlara ilişkin reformlar

İnsan hakları ihlallerine katkıda bulunan ya da bunlara yasal zemin yaratan idari ve yasal düzenlemeler ile kurumlar yeniden yapılandırılmalı ya da lağvedilmelidir. Özellikle olağanüstü hal yasaları ve mahkemeleri İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ile Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile garanti altına alınmış olan temel hak ve özgürlüklerle ters düşüp onları çiğnedikleri için yeniden düzenlenmeli ya da lağvedilmelidir. İnsan haklarının korunmasını ve demokratik kurumlarla prosedürlerin himaye altına alınmasını garanti edecek yasal tedbirler uygulamaya konulmalıdır.

Bu türden reformlara temel oluşturması bakımından demokrasiye ve /veya barış sürecine geçiş veya bunların yeniden yapılandırılması dönemlerinde Devletler yasal ve idari düzenlemelerin çok kapsamlı bir değerlendirmesini yapmalıdırlar.